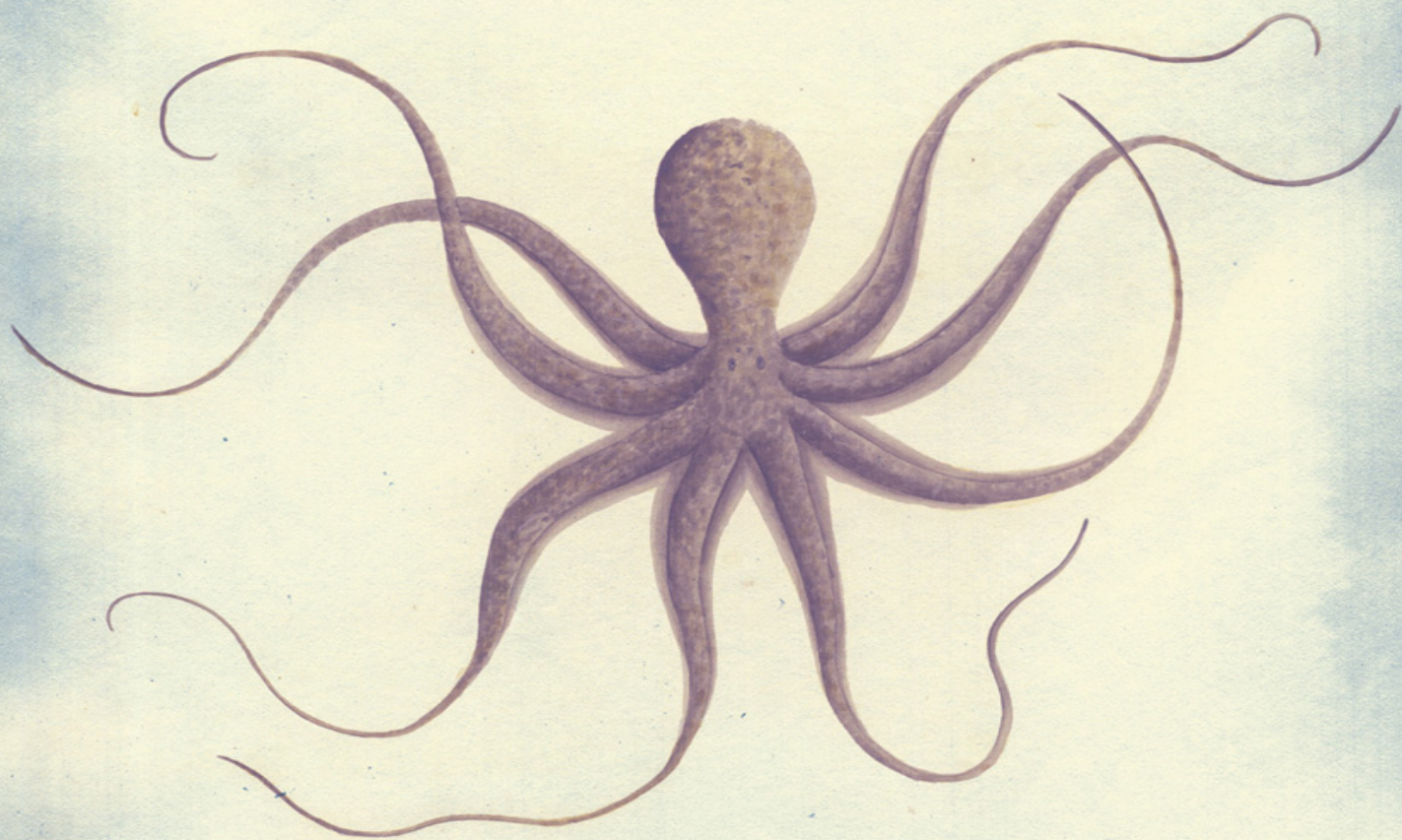

Mají chobotnice duši?

Fascinující nahlédnutí
do zázraku vědomí

Sy Montgomeryová

KAZDA

Mají chobotnice duši?

Fascinující nahlédnutí
do zázraku vědomí

Sy Montgomeryová

KAZDA

Vydalo Nakladatelství KAZDA, s.r.o. v roce 2019
Nové sady 2, 602 00 Brno

www.knihykazda.cz

info@knihykazda.cz

Tel. 725 518 237

Elektronické vydání:

Vydalo Nakladatelství KAZDA, s. r. o.

Všechna práva vyhrazena

Datum poslední aktualizace: únor 2020

Formát elektronické knihy: EPUB (978-80-88316-51-0)

Vytvoření elektronické verze drusala.cz, 2020

Papírové vydání:

Původní název: ***The Soul of an Octopus: A Surprising Exploration
Into the Wonder of Consciousness*** od Sy Montgomeryové

© 2015 by Sy Montgomery

© Atria Books, obchodní značka Simon & Schuster, Inc., 2015

1. vydání

Přeložil: Vojtěch Ettler

Jazyková redakce: Alexandra Hlaváčová

Odborná redakce: Vojtěch Zavadil

Návrh obálky: Laywan Kwan

Ilustrace na obálce: Mary Evans/ Nature History Museum

Grafika na obálce: © Shutterstock

Sazba a úprava obálky: Kristýna Franková

Tisk a vazba: Tisk Centrum s.r.o., Moravany u Brna, Česká republika

ISBN: 978-80-88316-38-1

Knihy lze zakoupit se slevou 20 % přímo u nakladatele na

www.knihykazda.cz

nebo v knihkupectvích.

Obsah

KAPITOLA PRVNÍ

Athéna

KAPITOLA DRUHÁ

Octavia

KAPITOLA TŘETÍ

Kálí

KAPITOLA ČTVRTÁ

Vajíčka

KAPITOLA PÁTÁ

Proměna

KAPITOLA ŠESTÁ

Odchod

KAPITOLA SEDMÁ

Karma

KAPITOLA OSMÁ

Vědomí

Poděkování

Vybraná bibliografie

KNIHY

VĚDECKÉ ČLÁNKY

VIDEA NA INTERNETU

ZVUKOVÉ NAHRÁVKY

DALŠÍ ZDROJE DOSTUPNÉ ON-LINE

O autorce

Obrazová příloha

Pro Annu

„Včerejšek zůstane dokonalý.“

KAPITOLA PRVNÍ

Athéna

První setkání s myslí měkkýše

Jednoho mimořádně teplého dne uprostřed března, kdy v New Hampshire sníh pod nápořem slunce roztával v blátivou břečku, jsem se vydala do Bostonu. Všichni se tam procházeli po přístavišti nebo posedávali na lavičkách a lízali zmrzlinu, já ovšem požehnané sluneční paprsky vyměnila za vlhké a poklidné přítmí Akvária New England. Měla jsem dostaveníčko s jednou chobotnicí velkou.

O chobotnicích jsem tehdy nevěděla prakticky nic — dokonce jsem ani netušila, že množné číslo od vědeckého názvu *Octopus* není *Octopi*, jak jsem si vždycky myslela (latinskou plurálovou koncovku *-i* totiž není možné připojit ke slovům pocházejícím z řečtiny, jako je třeba právě *octopus*). Nicméně to málo, co jsem věděla, podnítilo mou zvědavost: Jedná se o živočicha, který je vybaven jedem jako had, zobákem jako papoušek a inkoustem jako plnicí pero. Vahou může předčít člověka, může dosáhnout délky auta, a přitom dokáže své měchýřovité tělo bez kostí protáhnout dírou o velikosti pomeranče. Umí měnit barvu i tvar. Vnímá chuť pokožkou. Nejvíc mě ale fascinovalo, když jsem se dočetla, že chobotnice jsou neuvěřitelně chytré. To se shodovalo s těmi nemnoha zkušenostmi, které jsem do té doby s chobotnicemi měla: Jako spousta ostatních návštěvníků

veřejných akvárií jsem mívala pocit, že chobotnice, na niž se dívám, mi pohled oplácí a zračí se v něm stejně živý zájem, jaký jsem pocítovala já sama.

Jak je to možné? Jen stěží byste našli živého tvora, který by se od člověka lišil více než chobotnice. Tělo chobotnic má jinou stavbu než to naše. U nás je to: hlava, tělo, končetiny. U nich by to bylo spíš: tělo, hlava, končetiny. Ústní otvor mají v podpaží — nebo pokud byste jejich ramena raději připodobnili k našim dolním, nikoli horním, končetinám: mezi nohama. Dýchají vodu. Chapadla mají poseta obratnými chápavými přísavkami, které u savců nemají obdoby.

A nejenže se chobotnice v základní klasifikaci podle přítomnosti páteře — která odlišuje obratlovce, tj. savce, ptáky, plazy, obojživelníky a ryby, od všech ostatních živočichů — nacházejí v té druhé větvi; jsou navíc v rámci bezobratlých zařazeny mezi měkkýše, po boku slimáků, hlemýžďů a mlžů, tedy živočichů, kteří inteligencí zrovna neoplývají. Mlži dokonce ani nemají mozek.

Rodová linie, která dala vzniknout chobotnicím, a ta, z níž vzešel člověk, se od sebe odloučily před více než pěti sty miliony lety. Vrtalo mi hlavou, jestli je možné mysli z té druhé strany barikády nějak porozumět.

Chobotnice pro nás představují velikou záhadu. Působí cize, takřka z jiného světa, přestože ten jejich svět — oceán — pokrývá mnohem větší část zeměkoule než pevnina (70 % celkového povrchu, více než 90 % obyvatelného prostoru). Většina živočichů na naší planetě žije v oceánu. A většina z nich se řadí k bezobratlým.

Chtěla jsem se s chobotnicí setkat. Chtěla jsem se dotknout alternativní reality. Chtěla jsem prozkoumat odlišný druh vědomí, pokud něco takového existuje. Jaké to je být chobotnicí? Podobá se to nějak tomu, co prožíváme jako lidé? Můžeme to vůbec zjistit?

Když mi tedy v hale akvária vedoucí oddělení pro styk s veřejností podal ruku a nabídl mi, že mě seznámí s chobotnicí Athénou, cítila jsem se jako vzácný host uváděný do jakéhosi cizího světa. Ve skutečnosti jsem se však ten den pustila do dalšího objevování naší společné nádherné modré planety — světa tak neznámého, zázračného a ohromujícího, až se z něj tají dech; světa, v němž se až po půl století života na zemi, přestože jsem ho většinu strávila jako přírodovědkyně, snad konečně budu cítit opravdu doma.

Athénin hlavní ošetřovatel žel zrovna není v práci. To mě zamrzí: Otevřít nádrž, ve které chobotnice přebývá, nemůže jen tak někdo, a to z dobrého důvodu. Chobotnice velká — největší ze všech asi 250 druhů chobotnic na světě — by člověka snadno přemohla. Jediná z přísavek velkého samce, které mohou dosahovat až osmi centimetrů v průměru, uzvedne zhruba čtrnáct kilogramů, a chobotnice velká jich má okolo šestnácti set. Kousnutím může chobotnice vpravit své oběti do těla nervový jed nebo sliny, které leptají tkáň. Největší riziko ovšem spočívá v tom, že se chobotnice může chopit příležitosti a z otevřené nádrže utéct. Chobotnice na útěku by znamenala velký problém jak pro akvárium, tak i pro samotného měkkýše.

Naštěstí se mě ujme jiný akvarista, Scott Dowd. Rozložitý chlapík ve středních letech s prošedivělými vousy a jiskřivýma modrýma očima se coby vedoucí akvarista stará o Freshwater Gallery (Sladkovodní scénu), která se nachází jen kousek za expozicí Cold Marine (Studené moře), kde žije Athéna. Scott akvárium poprvé navštívil jako miminko v plenkách hned

první den zahájení provozu, 20. června 1969, a v zásadě z něj už nikdy neodešel. Skoro každé zvíře tu zná osobně.

Athéna je přibližně dva a půl roku stará a váží zhruba osmnáct kilogramů, vysvětluje Scott, když nadzvedává těžké víko na její nádrži. Vystoupám po třech stupíncích na nízkých pojízdných schůdkách a nakloním se nad vodu. Na délku má Athéna asi metr a půl. Její hlava — „hlavou“ myslím samotnou hlavovou část i plášť, nebo cheteli tělo, protože tak máme my savci sklony si hlavu představovat — je velká jako menší vodní meloun. „Nebo přinejmenším jako cukrový meloun,“ dodává Scott. „Když sem přišla, měla hlavu velkou jako grep.“ Chobotnice velká patří k nejrychleji rostoucím živočichům na světě. Líhne se z vajíček o velikosti zrnka rýže, ale do tří let dokáže v hmotnosti i rozměrech předejhnat člověka.

Než Scott víko nádrže zajistí ve vzpřímené poloze, Athéna už se ze vzdáleného rohu své nádrže o objemu více než dva tisíce litrů klouzavě přesune blíž, aby si nás prohlédla. Dvěma chapadly se stále drží v rohu, ale ostatní natahuje k nám, zvedá se k hladině a celé tělo jí rudne vzrušením. Bílé přísavky vytáčí vzhůru, jako když člověk nabízí dlaň při podání ruky.

„Můžu se jí dotknout?“ zeptám se Scotta.

„Jasně,“ odpoví. Odepnu si hodinky, odložím šátek, vyhrnu si rukávy a zanořím obě paže až po lokty do ledové vody o teplotě 8,3 °C.

Její kroutivá, rosolovitá ramena vyvřou z vody ven a omotají se mi kolem rukou. Najednou mi obě dlaně i předloktí ohmatávají tucty měkkých přísavek.

Ne každému by to bylo příjemné. Přírodovědci a badateli Williamu Beebeovi například dotyk chobotnice připadal odpudivý: „Vždycky musím svádět vnitřní boj, než přinutím ruce, aby se daly do práce a chopily se

chapadla,“ přiznává. Victor Hugo něco takového považoval za absolutně hrůznou představu vedoucí k neodvratné záhubě:

„Ztrácíte se v tom přízraku. Tygr vás může jen pohltit, chobotnice — strašná představa! — vás vstřebává,“ napsal Hugo v *Dělnících moře*.

„Zduří vám svaly, všechna vlákénka vašeho těla se zkroutí, kůže puká pod nesnesitelným tlakem, krev prýští a hnusně se mísí s lymfou měkkýše. Zvíře na vás spočívá tisícerými ohavnými ústy [...]“ (přeložil Bohuslav Rovenský, pozn. překl.) Strach z chobotnic je v lidské duši pevně zakořeněn. „Žádný tvor není tak lítý v usmrcení člověka ve vodě jako tento,“ uvedl Plinius Starší ve své encyklopedii *Naturalis historia* kolem roku 79 n. l., „jenž se kolem něj ovine ve smrtícím zápasu, pozře jej svými přísavnými ústy a roztrhá na kusy [...]“

Athéna se mi ovšem na kůži přisává jemně, třebaže neodbytně. Vnímám její nezvyklé polibky. Na hladinu vyplave její hlava velká jako meloun, levé oko — chobotnice mají dominantní oko, podobně jako lidé mají dominantní ruku — se jí protočí v důlku a zaměří se na mě. Její černá zornička na pozadí perleťového bělma se podobá pomlčce. Ve tváři má výraz, který mi připomíná pohled v očích hinduistických bohů a bohyň ze starých obrazů: poklidný, vševědoucí a obtěžkaný moudrostí sahající za samotný počátek věků.

„Dívá se přímo na tebe,“ podotkne Scott.

Oplácím jí trpytivý pohled a instinktivně natáhnu ruku, abych se jí dotkla na hlavě. „Pružné jako kůže, pevné jako ocel, chladné jako noc,“ napsal Hugo o těle chobotnice; k mému překvapení je ovšem její hlava na omak hedvábná a poddajnější než puding. Kůži má posetou rubínovými a stříbrnými skvrnami, jako když se na vínovém moři odráží noční obloha. Jak ji hladím konečky prstů, pokožka jí pod mým dotykem bělá. Bílá je barva uvolněné chobotnice: U sépie, její blízké příbuzné, samice zbělají,

když se střetnou s jinou samicí svého druhu, tedy s někým, s kým nemusejí bojovat ani před ním utíkat. Možná Athéna poznala, že i já jsem ženského pohlaví. Samice chobotnic, stejně jako lidské ženy, produkují estrogen — je možné, že u mě rozpoznala jeho chuť. Chobotnice cítí chuť celým tělem, ale nejdokonaleji ji vnímají přísavkami. Athénino objetí je tudíž mimořádně intimní. Dotýká se mě a zároveň ochutnává mou pokožku, a snad i mé svaly, kosti a krev pod jejím povrchem. Ačkoli jsme se sotva setkaly, Athéna už mě zná tak, jak mě ještě nikdo nepoznal.

A vypadá to, že v ní vzbuzuji stejnou zvědavost jako ona ve mně. Pomalu své sevření přesouvá od menších, vnějších přísavek na konečcích chapadel k těm větším a silnějším blíže její hlavy. Teď už jsem ohnutá v pravém úhlu, zlomená v pase jako napůl otevřená kniha. Pořád ještě stojím na nízkých schůdkách, ale už mi dochází, co se děje: Athéna mě nekompromisně stahuje k sobě do nádrže.

Velice ráda bych tam šla za ní, ale žel to není místo pro mě. Doupě má pod malým skalním převisem, kam se dokáže vlít jako voda, v mých schopnostech to ovšem není, protože podléhám omezením svých kostí a kloubů. Kdybych se v nádrži postavila, voda by mi sahala zhruba po ramena; jenže tak, jak mě teď tahá k sobě, bych do vody vklouzla hlavou napřed, byla bych obráceně, a brzy bych čelila limitům svých plic lačnicích po kyslíku. Zeptám se Scotta, jestli se mám zkusit z jejího sevření vymanit, a on nás rovnou jemně oddělí. Athéniny přísavky při odlepování z mé kůže tiše mlaskají jako malé zvony na čištění odpadu.

„Chobotnice?! Vždyť je to mořská příšera!“ zhrozila se má kamarádka Jody Simpsonová, když jsme si následující den vyšly na výlet s našimi psy.

„Nebála ses?“ Ta otázka ani tolik neodrážela neznalost přírodního světa jako spíš hluboké povědomí o západní kultuře.

Údės z chobotnic velkých a jejich soukmenovců, krakatic, se v západním umění hojně objevuje od islandských legend z třináctého století až po současné americké filmy. Obrovská „hafgufa“, která „požírá muže a lodě a velryby a vše v dosahu“, ze staroislandské ságy *Orvar-Odds* má zcela jistě předobraz v nějakém chapadlovitém měkkýši a dala svým příkladem vzniknout mýtu o krakenovi. Zkazky francouzských mořeplavců o gigantických chobotnicích, které zaútočily na jejich loď u pobřeží Angoly, se staly inspirací pro jedno z nejznámějších vyobrazení chobotnice v moderní historii, které si námořníci nechávají tetovat na rameno i dnes: Jedná se o ikonickou rozmývanou perokresbu z roku 1801 odborníka na měkkýše Pierra Denyse de Montforta, na níž se z oceánu zvedá obří chobotnice a její chapadla se v ohromných smyčkách ovíjejí okolo tří stěžňů nebohého škuneru. Denys tvrdil, že existují přinejmenším dva druhy obřích chobotnic, z nichž jeden měl prý na svědomí zmizení hned deseti britských válečných lodí, které se záhadně ztratily jisté noci v roce 1782. (K Denysově veřejné ostudě však jeden z přeživších později vypověděl, že je ve skutečnosti smetl hurikán.)

V roce 1830 zveřejnil Alfred Tennyson sonet o monstrózní chobotnici, jejíž „Nespočet polypů své paže k světlu vine / V zelené hloubi stínu zas a zase.“ (překlad z časopisu Interkom, rok 2008, pozn. překl.) A samozřejmě chobotnice sehrála ústřední roli strašlivé Nemesis ve francouzském vědeckofantastickém románu Julese Vernea z roku 1870, *Dvacet tisíc mil pod mořem*. Přestože se daná chobotnice ve stejnojmenném filmu z roku 1954 stala krakaticí obrovskou, kameraman podvodních scén z prvního snímku z roku 1916, John Williamson, o původním netvorovi řekl toto: „Lidožravý žralok, vražedná barakuda i obludná muréna s jedovými zuby se

ve srovnání s chobotnicí náhle jeví jako neškodní, nevinní, přátelští, ba dokonce roztomilí tvorové. Není slov, která by dostatečně výstižně popsala ohavnou hrůzu, již člověk cítí, když na něj z jakéhosi temného tajného úkrytu upírá pohled nemrkající oko chobotnice. [...] Sama duše se pod tím pohledem smrskává a čelo orosí studený pot.“

S úmyslem napravit chobotnicím po stoletích očerňování pověst jsem své kamarádce odpověděla: „Příšera? Ale vůbec ne!“ Slovníkové definice „příšery“ shodně uvádějí přívlastky jako *velká*, *ohyždná* nebo *budící děs*. Mně ale Athéna připadala krásná a mírná jako anděl. Dokonce i to „velká“ není v případě chobotnic jednoznačné. Ani největší druh chobotnice — s příznačným jménem chobotnice velká — už není tak velký, jak býval. Kdysi možná existovaly chobotnice s rozpětím chapadel 50 metrů. Nicméně nejroztomilejší chobotnice zaznamenaná v *Guinessově knize rekordů* vážila přibližně 136 kilogramů a pyšnila se rozpětím ramen 10 metrů. Ještě těžší chobotnice chycená v roce 1945 u pobřeží kalifornské Santa Barbary prý vážila skoro 183 kilogramů; naneštěstí fotografie daného tvora, vedle něhož pro srovnání stojí člověk, naznačuje, že na délku měřila pouhých 6 až 7 metrů. Ani tihle současní kolosové se ovšem nevyrovnejí svým blízkým příbuzným z kmene měkkýšů, kalmarům. Nedávno chycený exemplář kalmara Hamiltonova, který vylovila novozélandská rybářská loď poblíž Antarktidy, vážil skoro půl tuny a měřil více než 10 metrů. Dnešní monstrofilové si nicméně stýskají, že ty největší chobotnice byly odchyceny už před více než půl stoletím.

Když jsem Jody popisovala Athénin půvab, něžnost a očividnou přátelskost, tvářila se pochybovačně. Obří slizký hlavonožec pokrytý přísavkami pro ni zkrátka představoval obludu. „Hele,“ změnila jsem taktiku, „a co je na příšerách vlastně špatného?“

Pro nestvůry jsem totiž vždy měla slabost. Už jako dítě jsem fandila spíš Godzilla a King Kongovi než lidem, kteří se je snažili zabít. Připadalo mi, že ty obludy byly podrážděné právem. Nikdo by neměl dobrou náladu, kdyby ho ze spánku vytrhl jaderný výbuch, takže jsem naprosto chápala, proč byla Godzilla našťvaná. A co se týče King Konga, málokdo mu mohl mít za zlé, že ho přitahovala krásná Fay Wrayová. (I když její neustálé ječení by nakonec odradilo asi každého, kdo nemá gorilí trpělivost.)

Když se na věc podíváte z pohledu příšer, vše, co dělají, najednou dává smysl. Vtip je v tom naučit se myslet jako ony.

Po našem objetí Athéna odplavala do svého doupěte a já vratce zdolala tři schůdky zpátky na zem. Na chvíli jsem zůstala stát a snažila se vzpamatovat. Zvládla jsem ze sebe vypravit jediné slovo: „Páni.“

„To, jak ti ukázala hlavu, se normálně nestává,“ poznamenal Scott. „Dost mě to překvapilo.“ Pověděl mi, že předchozí dvě chobotnice, které v akváriu žily, Truman a před ním George, k návštěvníkovi natáhly chapadla — ale hlavou se držely dál.

Athénino chování bylo obzvlášť překvapivé vzhledem k jejímu charakteru. Truman a George byli flegmatictí pohodáři, zatímco Athéna si své jméno řecké bohyně války a strategie skutečně zasloužila. Patřila k velice živým chobotnicím: Aktivně se zajímala o své okolí a rychle ji něco nadchlo, což se projevovalo tím, že zrudla a na kůži jí vyskákaly hrbolky.

Chobotnice mají velmi různorodé osobnosti. Často se to promítá do jmen, která jim ošetřovatelé dávají. V Seattleském akváriu jednu chobotnici velkou pojmenovali Emily Dickinsonová, protože byla tak plachá, že se ve své nádrži po většinu času schovávala za pozadím z kamenů a mořských

roślin. Veřejnost ji tím pádem zahlédla jen opravdu vzácně. Nakonec byla vypuštěna zpět do Pugetova zálivu, odkud původně pocházela. Jinou chobotnici pokřtili na Leisure Suit Larry (podle nenechavého sukničkáře z počítačové hry): Jakmile od sebe ošetřovatel nebo ošetřovatelka odlepili jedno jeho pátravé chapadlo, už na sobě měli dvě jiná. A třetí chobotnice si vysloužila jméno Lucretia McEvil jako zdivočelá dívka ze stejnojmenné písni, protože neustále rozebírala na kusy vše, co ve své nádrži našla.

Chobotnice si zároveň uvědomují, že i lidé jsou různí. Některé si tudíž oblíbí a jiné nemohou vystát. A k těm, které znají a kterým důvěřují, se chovají odlišně. George, který se měl před cizími návštěvníky na pozoru, byl ve společnosti svého ošetřovatele, zkušeného akvaristy Billa Murphyho, uvolněný a přátelský. Než jsem sem přišla, zhlédla jsem na YouTube kanálu akvária video z roku 2007, které blízký vztah oněch dvou jasně dokazuje. George se tam ve své nádrži vznáší na hladině, jemně Billa ochutnává přísavkami a vysoký štíhlý akvarista se k němu sklání, hladí ho a drbá. „Považuji ho za přítele,“ říká Bill na kameru, zatímco prsty Georgovi přejíždí po hlavě, „protože si s ním spoustu času hraju, starám se o něj a vídám ho každý den. Pro někoho jsou chobotnice strašidelné a slizké,“ dodává, „ale já je mám moc rád. Vlastně jsou v určitých ohledech úplně jako psi. Když ho hladím po hlavě nebo drbu na čele, nemůže se toho nabažit.“ Chobotnici netrvá dlouho přijít na to, kdo s ní má dobré úmysly.

V jedné studii vystavil biolog Roland Anderson ze Seattleského akvária osm chobotnic velkých dvěma neznámým lidem oblečeným v totožných modrých akvaristických kombinézách. Jeden z nich chobotnice krmil, druhý je od sebe odstrkoval štětinatou tyčí. Za týden se už většina chobotnic, jakmile ty dva spatřily — pouhým okem z vody, aniž se jich dotkly nebo je ochutnaly —, rovnou přesouvala ke krmiči a pryč od člověka s tyčí. Občas dokonce některá chobotnice osobu s ježatou tyčí postříkala

vodou ze své nálevky: Trubice ústící na boku hlavy, pomocí níž se živočich v moři tryskovým pohonem odtlačuje vpřed.

Někdy se stane, že se určité chobotnici někdo konkrétní nezamlouvá. Když v Seattleském akváriu jistá bioložka přicházela v noci na kontrolu jinak přátelské chobotnice, pokaždé ji přivítal proud nepříjemně studené slané vody. Ta chobotnice kropila jen a pouze ji. Divoké chobotnice nálevku používají nejen k pohybu vpřed, ale také k odpuzení toho, co se jim nepozdává, asi jako když sněžnou frézou odklízíte sníh z chodníku. Danou chobotnici možná obtěžovala baterka, kterou si bioložka v noci svítila na práci. Jedné dobrovolnici se v Akváriu New England dostávalo stejného zacházení od Trumana: Jakmile ji uviděl, s železnou pravidelností ji postříkal slanou vodou. Dobrovolnice po čase pozici v akváriu opustila a šla na univerzitu. Po dlouhých měsících se vrátila na návštěvu. Truman — který v mezidobí nikoho nepocákal — ji opět okamžitě promočil skrz naskrz.

Představa, že chobotnice mají myšlenky, pocity a osobnost, některé vědce a filozofy dráždí. Teprve nedávno výzkumníci připustili, že šimpanzi, kteří nám jsou tak blízko, že si můžeme navzájem darovat krev, nejspíš disponují myslí. Teze francouzského filozofa René Descarta z roku 1637, že pouze lidé mohou myslet (a tudíž pouze lidé existují v morálním světě — „Je pense, donc je suis“), v moderní vědě stále natolik převládá, že i Jane Goodallová, jedna z nejznámějších vědkyň na světě, se celých dvacet let neodvážila publikovat některé své nejzajímavější poznatky z pozorování divokých šimpanzů. Během svého rozsáhlého výzkumu v rezervaci Gombe Stream v Tanzanii mnohokrát zaznamenala případ, kdy se divocí šimpanzi úmyslně oklamávali, například potlačením pudového volání, aby se ostatní nedozvěděli o čerstvě nalezené pochoutce. Zveřejnění svých objevů odkládala tak dlouho z obavy, že ji ostatní výzkumníci nařknou z

antropomorfizace — projektování „lidských“ vlastností — jejích předmětů zájmu, což se v zoologii pokládá za smrtelný hřích. Mluvila jsem i s dalšími vědci z Gombe, kteří si svá zjištění ze sedmdesátých let stále ještě nechávají pro sebe, jelikož mají strach, že jim kolegové nebudou věřit.

„Neustále je tu snaha popírat u ostatních druhů emoce a inteligenci,“ řekl mi vedoucí pro styk s veřejností Akvária New England Tony LaCasse, když jsem se poprvé setkala s Athénou. „Lidi mají obzvlášť silné předsudky proti rybám a bezobratlým,“ souhlasil Scott. Kráčeli jsme po plošině, která spirálovitě obíhá Giant Ocean Tank (Velkou oceánskou nádrž), familiárně nazývanou GOT (VON): Třípatrovou, 750 000litrovou nápodobu podmořského života mezi karibskými útesy, která tvoří ústřední atrakci akvária. Zatímco jsme porušovali vědecké tabu a hovořili o myslích, kterým mnozí upírají existenci, kolem jako ve snu plavali žraloci, rejnoci, želvy a hejna tropických rybek.

Scott vzpomínal na jednu chobotnici, která si záludností nezačala s úskočnými šimpanzi Goodallové. „Asi pět metrů od její nádrže bylo akvárium s platýsi,“ vyprávěl. Ty ryby byly součástí jisté studie. Ke zděšení výzkumníků ovšem platýsi začali jeden po druhém mizet. Jednoho dne byl viník přistižen při činu. Chobotnice se ze své nádrže tajně vydávala na lov a platýse požírala! Když se na to přišlo, chobotnice Scottovými slovy „provinile uhnula pohledem a odplazila se pryč.“ Tony mi pověděl o Bimini, velké samici žraloka vouskatého, která kdysi žila ve VON. Jednoho dne žraločice napadla jednoho z úhořovců a plavala pak po nádrži s ocasem své kořisti trčícím z tlamy.

„Náš potápěč, který se s Bimini dobře znal, jí důrazně pohrozil prstem a pak ji dloubl do čumáku,“ řekl mi Tony. Bimini prý okamžitě úhořovce vyvrhla. (Naneštěstí, přestože byla oběť přímo na místě urychleně předána veterináři k akutnímu ošetření, úhořovce už se nepodařilo zachránit.)

Něco podobného se mi jednou přihodilo s naší border kolií Sally. Vyčenichala v lese mrtvou srnku a začala ji požírat. Když jsem ji rázně okřikla „Fuj!“, sousta zase rychle vyzvracela. Vždy jsem byla na její poslušnost hrdá. Ale žralok?

Žraloci všechny ostatní ryby v nádrži nesežerou proto, že je potravou dostatečně zásobují ošetřovatelé. „Ale občas ostatní zvířata sní nebo poraní z jiných důvodů než z hladu,“ poznamenal Scott. Jednoho dne se u hladiny Velké oceánské nádrže hlučně proháněla skupinka vidlatek zvědavých — podlouhlých tenkých lesklých ryb s hřbetní ploutví ve tvaru kosy. „Dělaly rozruch a hodně hluku,“ doplnil Tony. Jeden ze žraloků písečných vystřelil k hladině a pokousal vidlatky na ploutvích — nicméně je nezabil ani nesnědl. Patrně ho pouze rozčilovalo jejich vyvádění. „Z dominantního postavení si tím zjednal pořádek, nešlo o výpad predátora,“ uzavřel Tony.

Pro mnohé jsme se dopouštěli kacírství. Skeptici mají pravdu, když upozorňují na to, že je snadné vykládat si chování zvířat chybně, a to i těch, která se nám podobají nejvíce. Před mnoha lety, když jsem byla na návštěvě ve výzkumném táboře Birute Galdikasové na Borneu, kde se orangutani vychovaní v zajetí učili životu v divočině, se jedna nová dobrovolnice z Ameriky nechala kouzlem střapatých oranžových lidoopů příliš unést, přihnala se k dospělé samici a chtěla ji obejmout. Samice dobrovolnici zvedla a praštila s ní o zem. Ta žena si neuvědomila, že orangutanka neměla náladu, aby se jí dotýkal někdo neznámý.

Čelíme pokušení prisuzovat zvířatům své vlastní pocity, zejména když si přejeme, aby nás měla ráda. Má přítelkyně, která pracuje se slony, mi vyprávěla, jak jednou do zoo za jistým agresivním slonem přišla žena, která si říkala „mezidruhovká komunikátorka“. Po telepatickém rozhovoru se slonem komunikátorka ošetřovatelce sdělila: „Teda ten slon si mě vážně oblíbil. Chce mi dát hlavu do klína.“ Nejzajímavější na té příhodě bylo to,

že v tom možná komunikátorka měla pravdu: Sloni občas lidem hlavu do klína opravdu pokládají. Aby je zabili. Rozmačkají je čelem, jako když patou zašlápnete nedopalek cigarety.

Rakousko-britský filozof Ludwig Wittgenstein z počátku dvacátého století napsal jednu slavnou větu: „I kdyby lev uměl mluvit, nerozuměli bychom mu.“ U chobotnice je pravděpodobnost nedorozumění mnohonásobně větší. Lev je jako my savec; chobotnice je úplně z jiného těsta, má tři srdce, mozek jí obaluje hrdlo a místo chlupů ji pokrývá sliz. Dokonce i její krev je odlišná od té naší: Je modrá, protože v ní kyslík přenáší měď a nikoli železo.

Americký přírodovědec Henry Beston ve svém kultovním díle *The Outermost House* (*Dům na konci světa*, v češtině dosud nevydáno — pozn. překl.) píše, že zvířata „nejsou našimi bratry ani posluhovači“, ale bytostmi „obdařenými smysly v podobě, o niž jsme přišli nebo ji ani nikdy nenabyli, ke kterým promlouvají hlasy, jež nikdy neuslyšíme.“ Píše, že jsou „cizími národy chycenými spolu s námi v síti života a času, spoluvězni v lesku a bídě pozemského bytí.“ Pro mnoho lidí chobotnice nepředstavují pouze cizí národ, ale takřka mimozemské tvory z nějaké vzdálené a nebezpečné galaxie.

Pro mě ovšem byla Athéna více než pouhou chobotnicí. Byla osobností, kterou jsem si zamilovala, a zároveň pomyslnou vstupní branou. Navedla mě k novému způsobu myšlení o myšlení, rozšířila mi obzory, jak může mysl vypadat. A pobídla mě prozkoumávat svou vlastní planetu — svět tvořený z velké většiny vodou, který jsem vlastně vůbec neznala — ze zcela nového úhlu.

Když jsem se vrátila domů, zkoušela jsem si své setkání s Athénou v duchu znovu přehrát. Nešlo mi to. Bylo jí zkrátka všude moc. Nedokázala jsem si udržet přehled o jejím rosolovitém těle a osmi povlávajících gumovitých chapadlech. Nedokázala jsem držet krok s tím, jak neustále měnila barvu, tvar i povrch těla. V jednu chvíli byla sytě červená a na kůži měla hrbolky, a vzápětí se jí pokožka vyhladila a objevily se na ní tmavohnědé nebo bílé žilky. Různé části jejího těla měnily barvu tak rychle — rychleji než jednou za vteřinu —, že než jsem zaznamenala poslední změnu, už docházelo k další. Slovy písničkáře Johna Denvera, zaplnila mi smysly až po okraj.

Její chapadla neomezená klouby nepřetržitě zkoumala okolí, svíjela se, rozvíjela, stahovala a natahovala do všech směrů najednou. Každé její rameno působilo jako svébytný živočich s vlastním mozkem. Což je ve skutečnosti téměř doslova pravda. Tři pětiny z celkového počtu neuronů se u chobotnic nenacházejí v centrálním mozku, ale právě v chapadlech. Když chobotnice o jedno ze svých ramen přijde, chapadlo obvykle ještě několik hodin pokračuje v činnosti, jako by se nic nestalo. Dá se předpokládat, že odtržené rameno bude dokonce dále lovit a snad i lapí kořist — jenže pak se ji jen marně pokusí přesunout k ústům, ke kterým už není připojeno.

Pouze jediná z Athéniných přísavek stačila na to, aby zcela zaměstnala mou pozornost — a to jich má zhruba šestnáct set. Každá čile zvládala několik věcí najednou: sála, ochutnávala, chytala, držela, tahala a pouštěla. Na každém chapadle chobotnice velké jsou dvě řady přísavek, nejmenší na konci a největší (až osm centimetrů v průměru u dobře rostlého samce, asi pět centimetrů u Athény) zhruba ve třetině vzdálenosti od ústního otvoru. Každá přísavka se skládá ze dvou dutin. Vnější tvarem připomíná odsávačku a paprskovitě po ní od středu k okraji vybíhají stovky jemných vroubků. Vnitřní dutina je vlastně dírka uprostřed přísavky, která vytváří

sací sílu. Celý orgán se dokáže dokonale přizpůsobit obrysům toho, k čemu je přísavka zrovna přichycená. Přísavky se dokonce umějí prohnout a něco uchopit jako my mezi palec a ukazováček. Každou ovládají samostatné nervy, které chobotnice řídí vědomě a nezávisle na sobě. A každá má neuvěřitelnou sílu. James Wood, správce zavedených internetových stránek zaměřených na biologii The Cephalopod Page (Stránky o hlavonožcích), vypočítal, že přísavka o průměru 6,35 centimetru uzvedne skoro 16 kilogramů. Kdyby měly všechny přísavky tuto velikost, chobotnice by dokázala vyvinout sací sílu k uzvednutí 25,5 tuny. Jiný vědec spočítal, že vytrhnout se ze sevření mnohem menší chobotnice pobřežní by vyžadovalo sílu čtvrt tuny. „Potápěči,“ varuje Wood, „by si měli dávat velký pozor.“

Athéna se na mou kůži přisála jen jemně. Jelikož jsem neměla strach, nebránila jsem se jí. Což bylo štěstí, jak jsem se dozvěděla později při telefonním rozhovoru s jejím ošetřovatelem Billem, kterému jsem zavolala, abych si domluvila další návštěvu.

„Spousta lidí z nich má nahnáno,“ řekl mi otevřeně. „Když přijdou návštěvníci, vždycky máme v záloze člověka, který přispěchá na pomoc, kdyby někdo zpanikařil. Nejdůležitější je chobotnici udržet v nádrži. Nejde předem odhadnout, co udělá. U Athény už jsem měl na sobě čtyři chapadla, a sotva jsem je ze sebe sundal, už se na mě přisávaly ty druhé čtyři.“

„Myslím, že to už jsme na rande zažili všichni,“ zavtipkovala jsem. Když mi Athéna ochutnávala paže a ruce, nespouštěla oči z mého obličeje. Ohromilo mě, že ho rozpoznala, přestože se tomu jejímu ani zdaleka nepodobá, a napadlo mě, že by možná ráda nezůstala jen u dívání. Zeptala jsem se Billa, jestli dovolují, aby se chobotnice člověka dotkla i na tváři. „Ne,“ odpověděl rázně, „na obličej je sahat nenecháváme.“ Proč ne? Dokázaly by vytrhnout oko z důlku? „Ano,“ řekl Bill, „to by dokázaly.“ Bill už se několikrát dostal do marné přetahované s chobotnicí, která se při

čištění nádrže zmocnila rukojeti jeho štětky. „Chobotnice vždycky vyhraje. Musíte vědět, co děláte,“ dodal.

„Nesmíte ji nechat zajít nikam do blízkosti obličeje.“

„Měla jsem dojem, že mě chce stáhnout k sobě do nádrže,“ svěřila jsem se mu.

„Ano, to vás vážně mohla chtít stáhnout k sobě do nádrže,“ přisvědčil.

„Bude to zkoušet.“

Nemohla jsem se dočkat, až našemu setkání dám další šanci. Domluvili jsme se na úterý, kdy na místě bude jak Bill, tak jeho nejzkušenější dobrovolník pracující s chobotnicemi, Wilson Menashi. Scott a teď i Bill mi o Wilsonovi řekli totéž: „S chobotnicemi to fakt umí.“

Wilson je vystudovaný inženýr a vynálezce ve společnosti Arthur D. Little, který si už na své jméno připsal řadu patentů. Mezi jeho úspěchy se řadí uvedení kubické formy oxidu zirkoničitého na trh coby náhrady diamantu. (Ve Francii už se v takové formě uměle vyráběl, ale laboranti nevěděli, na co ho využít.) V akváriu byl Wilson pověřen důležitým úkolem: Vyvíjet zajímavé hračky, které inteligentní chobotnice zabaví. „Když nemají co dělat, začnou se nudit,“ vysvětloval Bill. A když se chobotnice nudí, je to nejen kruté, ale i nebezpečné. Sama ze zkušeností s dvěma border koliemi a 340kilovým domácím čuníkem vím, že dopustit, aby se chytré zvíře nudilo, je zahrávání si s ohněm. Nepochybně si totiž najde nějaký tvůrčí způsob, jak naložit s časem tak, jak to rozhodně nechcete, o čemž se například v případě Lucretie McEvil poučilo i Seattleské akvárium. V Santa Monice se zase malé chobotnici dvouskvrnné, dlouhé asi jen dvacet centimetrů, podařilo akvárium vytopit stovkami litrů vody tím, že z nudy experimentovala s ventilem ve své nádrži. Zničením zbrusu nových ekologicky navržených podlah způsobila škodu ve výši tisíců dolarů.

Další nebezpečí pramenící z nudy je to, že se vaše chobotnice může pokusit utéct do zajímavějších krajů. Ve schopnosti uniknout ze zajetí jsou zdatnější než Houdini. L. R. Brightwell z Marine Biological Station (Mořské biologické stanice) v britském Plymouthu jednou v půl třetí ráno narazil na chobotnici, která se plazila dolů po schodech. Utekla ze své nádrže ve staniční laboratoři. Na trauleru lovícím v Lamanšském průplavu se jedna chycená chobotnice, kterou nechali ležet na palubě, nějak dokázala odplazit pryč, sklouznout po schodech do podpalubí a zalézt do kajuty. Až o několik hodin později ji rybáři našli schovanou v čajové konvici. Jiná chobotnice, která byla držena v malém soukromém akváriu na Bermudách, nadzvedla na své nádrži víko, sesmekla se na podlahu, odlezla na verandu a zamířila domů do moře. Ubohý živočich urazil asi třicet metrů, než se zhroutil na trávu, kde ho udolala horda mravenců.

Snad ještě překvapivější případ ovšem pochází z června roku 2012, kdy ostraha v kalifornském Akváriu Monterey Bay našla ve tři hodiny ráno na zemi před expozicí Shale Reef (Břidlicový útes) slupku od banánu. Při bližším ohledání se z banánové slupky vyklubala zdravá chobotnice červenavá velká asi jako pěst. Ostraha šla po její slizké stopě a umístila chobotničku zpět do nádrže, odkud unikla. To nejpikantnější ovšem mělo teprve přijít: Akvárium o žádné chobotnici červenavé v expozici Břidlicový útes nevědělo. Příslušná chobotnička se tam zřejmě nechala donést ještě jako mládě, přilepená na kámen nebo mořskou houbu, které v nádrži vytvářely přirozené prostředí, a vyrostla tam, aniž kdokoli z akvária o její přítomnosti tušil.

Aby se tedy předcházelo neštěstím, zaměstnanci akvárií na nádrže pro chobotnice instalují víka zabezpečená proti útěku a snaží se přicházet na způsoby, jak své chobotnice zabavit. V roce 2007 v Cleveland Metroparks Zoo (Clevelandské zoologické zahradě Metroparks) sestavili pro chobotnice

příručku tzv. enrichmentů — stimulů pro pohodu zvířat chovaných v zajetí —, která nabízí plno podnětů, jak těmto bystrým živočichům zajistit zábavu. Některá akvária chobotnicím ukrývají jídlo do postavičky pana Brambory a nechávají je, ať se k potravě dostávají rozebráním hračky. Jinde jim na hraní dávají lego. V Hatfield Marine Science Center (Hatfieldově mořském výzkumném středisku) provozovaném Oregon State University vymysleli udělátko, které chobotnici umožňuje malovat obrazy taháním za páky, jimiž se na plátno nanášejí barvy — výsledná díla se draží a z výdělků se financuje provoz chobotnicové sekce.

V Seattleském akváriu si chobotnice velká jménem Sammy ráda hrála s plastovou koulí velikosti baseballového míčku, která se dala rozšroubovat na dvě poloviny. Člen personálu jednou do koule vložil potravu a následně ho velmi překvapilo, když zjistil, že chobotnice míček nejen rozšroubovala, ale po jídle ho *zase zašroubovala*. U jiné hračky vyrobené z plastové trubky, kterou s oblibou probíhají pískomilové, zase akvaristé očekávali, že jí Sammy bude prostrkávat chapadla, jenže chobotnice raději trubku rozmontovala na jednotlivé díly — a když měla hotovo, podala je své spolubydlící v nádrži, mořské sasance. Dotyčná sasanka, která stejně jako všechny sasanky neměla mozek, části chvíli držela v ramenech, dopravila si je k ústnímu otvoru a nakonec je bez dalšího zájmu vyplivla ven.

Wilson byl ovšem o krok napřed. Bezpečnou hračku, která by intelektu těchto tvorů byla hodna, se rozhodl vytvořit už dávno před vydáním první příručky o zábavě pro chobotnice, v době, od níž mezitím uteklo mnoho chobotničích životů.

Ve své laboratoři ve společnosti Arthur D. Little vyvinul sadu tří kostek z průhledného plexiskla vybavených různými zámkami. Nejmenší z trojice má zástrčku, která se uzamkne při pootočení, jako západka v koňských stájích. Můžete dovnitř nejprve vložit živého kraba — oblíbenou

potravu chobotnic — a nechat příklopku nezajištěnou. Chobotnice víko jednoduše nadzvedne. Když pak uzávěr zajistíte, chobotnice dříve nebo později přijde na to, jak ho odjistit. To je chvíle pro druhou kostku. Ta se uzavírá na západku, která se protočí proti směru hodinových ručiček a zahákne se za držák. Kraba umístíte do první krabičky a tu zamknete do té druhé. Chobotnice nakonec hlavolam vždy rozlouskne. A pak je tu konečně třetí kostka. Ta má dva různé zámky: Zástrčku, která se zajistí zasunutím na příslušné místo, a pákový uzávěr, který víko utěsní podobně jako u starých zavařovacích sklenic. Bill mi prozradil, že jakmile to chobotnice pochopí, dokáže všechny zámky otevřít do čtyř minut.

Na setkání s Billem a Wilsonem jsem se velice těšila a nemohla jsem se dočkat, až uslyším něco z jejich zkušeností. Ještě více jsem však toužila znovu vidět Athénu a zjistit, jak se chová mezi lidmi, které zná. A také mi běželo hlavou: Pozná mě?

Bill na mě čeká ve vstupní hale akvária. Je mu třicet dva let, měří bezmála dva metry, má štíhlou postavu, svalnaté paže, krátké hnědé vlasy a úsměv, který mu dělá vrásky kolem očí a rozzáří mu celý obličej. Zpod pravého rukávu zelené akvarijní košile se mu plazí chapadla — jedná se o tetování vyobrazující měchýřovku portugalskou, žahavce s azurově modrou plachtou. Vyjdeme po schodech do akvarijní kavárny, odkud se po schodišti pouze pro zaměstnance vydáme k expozici Studené moře, kterou má Bill na starosti. Stará se tu o patnáct tisíc živočichů, od bezobratlých, jako jsou Athéna, hvězdice a mořské sasanky, po obří humry, ohrožené želvy a zvláštní pradávné paryby, jako je chiméra neboli „žraločí duch“ — hlubokomořský živočich, který má místo špičáků stoličky a jehož

chrupavčitý prapředeček se od rodové linie žraloků oddělil před čtyřmi sty miliony lety. Bill zná každého svého svěřence osobně: Mnoho z nich se narodilo (nebo vylíhlo či vyrašilo) v jeho péči, jiné přivezl z expedic do chladných vod Maine a severozápadní části Pacifiku.

Wilson už je na místě. Je mnohem drobnější než Bill, upravený a tichý, pod nosem má tmavý knír. Jakožto dědečkovi, kterému dospívají vnoučata, mu už ustoupily vlasy a mluví blízkovýchodním přízvukem, který si nedokážu úplně zařadit. V konečném důsledku vypadá na svých sedmdesát osm let velice mladě.

Blíží se jedenáctá dopoledne, a tedy i Athénina doba krmení. Může se těšit na pochoutku ve formě stříbřitých třinácticentimetrových huňáčků severních, která je položena na víku sousední nádrže. Nechceme ji nechat čekat.

Muži na Athénině nádrži nadzvednou těžký poklop a zaklesnou ho za hák nad ním, aby zůstal otevřený. Víko pokrývá jemná síťovina, takže dokonale dosedá na křivolaký okraj nádrže, což je preventivní opatření proti útěku jejího obyvatele. Akvaristé ho do dnešní podoby vypilovali na vzorku mnoha chobotnic. Bill mě zanechá s Wilsonem a odejde se věnovat jiným povinnostem v expozici. Wilson vystoupá na nízké přenosné schůdky a nakloní se nad nádrž.

Athéna vyklouzne ze svého doupěte jako pára zpod pokličky. Přizene se k Wilsonovi tak rychle, až mi to vyrazí dech — mnohem rychleji, než jak se předtím přiblížila ke mně.

„Zná mě,“ řekne Wilson prostě. Natáhne se do studené vody, aby se přivítali.

Athéniny bílé přísavky se vyzvednou nad hladinu a ovinou Wilsonovi ruce a předloktí. Chobotnice se na něj zahledí svým stříbřitým okem a pak mě překvapí: Otočí se na záda, jako když štěně ukazuje břicho. Wilson

přísavkám uprostřed jednoho z jejích předních chapadel podá rybu. Potrava se vydá k ústnímu otvoru, jako by jela na běžícím pásu — natolik plynule si ji Athéna předává z přísavky na přísavku. Těším se, jestli jí neuvidím do úst, jestli nezahlédnu její zobák. Ale čeká mě zklamání. Ryba zmizí jako schody na konci eskalátoru. Wilson podotkne, že ještě nepoznal chobotnici, která by svůj zobák ukázala.

Teprve teď si všimnu, že se k Wilsonově ruce sune velká oranžová *Pycnopodia helianthoides*, „slunečnicová“ mořská hvězdice. Je obdařena více než dvaceti rameny nazývanými „paprsky“ — jak se na tvora se jménem odvozeným od hvězdy patří —, které mají rozpětí přes šedesát centimetrů. Blíží se k nám na patnácti tisících trubkovitých výběžcích. Stejně jako všechny hvězdice ani tento největší druh nemá oči, obličej ani mozek. (Embryu hvězdice sice mozek začne růst, ale patrně si to pak rozmyslí a přetvoří se na jednoduchou nervovou síť okolo ústního otvoru.)

„Tenhle chlapík by taky chtěl rybu,“ prohodí Wilson. (Dotyčná hvězdice je totiž samec, jak vyšlo najevo, když jednoho dne vypustil sperma a zakalil celou nádrž.) Podá hvězdici huňáčka stejně nenuceným pohybem, jakým by člověk u jídelního stolu podal sousedovi máselníčku.

Jak může živočich bez mozku vůbec něco „chtít“ — natož sdělit své přání jinému živočišnému druhu? Athéna možná odpověď zná. Pro ni je hvězdice nejspíš svébytné individuum, spolubydlící, o jehož zvycích a rozmarech ví a předpokládá je. Když si v návštěvnickém centru Hatfieldova mořského výzkumného střediska tamní chobotnice dosyta vyhrála s panem Bramborou, hvězdice figurce odloupala oči a nosila je mezi dvěma svými rameny. („Vypadala vážně roztomile,“ pověděla mi Kristen Simonsová, která vynalezla zmíněné výtvarné zařízení pro chobotnice.) Popsala jejich hvězdici jako „zvědavou“ a řekla mi, že kdykoli chobotnice dostane novou hračku, hvězdice „se ji chobotnici snaží sebrat — což mi přijde fascinující.“

Když zaměstnanec akvária hračku přesunul od hvězdice dál, znejistělý živočich si pospíšil, aby ji získal zpět.

Tak si říkám: Cítí živočichové bez mozku zvědavost? Chtějí si hrát? Nebo hračky či potravu „chtějí“ tak, jako rostlina „chce“ slunce? Je mořská hvězdice obdařena vědomím? A pokud ano, jakým způsobem taková hvězdice vědomí prožívá?

Zjevně jsem vstoupila do světa, který nemohu posuzovat podle toho, co jsem se naučila na souši mezi obratlovci. Hvězdice začne podanou rybu trávit přímo před našima očima, huňáček se rozpouští, jako bychom ho sledovali na časosběrné fotografii. Hvězdice totiž dokáže vyloučit žaludek z ústního otvoru a kořist, což jsou obvykle ježovky, mořští plži, sumýši nebo jiné hvězdice, rozložit mimotělně.

Když se hvězdice nasytí, Wilson se otočí zpět k Athéně a nakrmí ji zbytkem ryb. Podává jí jednu rybu za druhou, celkem další tři. Každou vloží do přísavky na jiném chapadle. Užasle pozoruji, jak si je chobotnice přísavkami dopravuje do úst. Připadá mi, že trvá poněkud dlouho, než sousto dorazí do svého cíle. Proč chobotnice prostě chapadlo neohne a nedá si rybu přímo do pusy? Pak mi to dojde: Možná je to z téhož důvodu, proč my lidé olizujeme zmrzlinu, místo abychom si ji v celku nacpali do chřtánu. Chuť přináší požitek a požitek přináší proto, že je to užitečné: Rozeznáme díky tomu, co je dobré a jedlé a co je naopak nepoživatelné. Chobotnice dělá totéž pomocí svých přísavek.

Jakmile Athéna spolkne poslední rybu, něžně si hraje s Wilsonovým rukama a předloktími. Občas mu jako popínavá rostlina špičkou nějakého chapadla vystoupá až k lokti, ale tak nějak líně; povětšinou se jí ramena beztlízně svíjejí ve vodě. Přísavkami mu jemně olíbává kůži. V mém případě její sání působilo průzkumnicky a naléhavě. S Wilsonem je naprosto uvolněná. Jak se tak na to objetí muže a chobotnice dívám, připomínají mi

spokojený postarší pár po mnoha letech láskyplného manželství, který se něžně drží za ruce.

Ponořím k Wilsonovi pod hladinu vlastní ruce a dotknu se jednoho z Athéniných nezaměstnaných chapadel. Pomalu ji pohladím po několika přísavkách. Zkroutí se do tvaru mých prstů a přichytí se. Nedokážu říct, jestli mě poznává. Ačkoli jsem si jistá, že mě po chuti vnímá jako další osobu, patrně mě pokládá za Wilsonovu součást a chová se ke mně asi tak, jak by se člověk choval ke společníkovi, kterého si s sebou přivedl blízký přítel. Pozvolna, neuspěchaně se mi přisává na kůži, stejně jako když se vítala s Wilsonem. Nakloním se nad vodu, abych se jí podívala do perleťového oka, a ona vystrčí hlavu nad hladinu a zahledí se mi do tváře.

„Má oční víčka jako člověk,“ řekne Wilson. Opatrně jí rukou přejede před očima a Athéna líně mrkne. Neucukne ani neodplave pryč. Ryby už jsou snědené — zdržuje se u hladiny kvůli naší společnosti.

„Athéna je velmi něžná chobotnice,“ dodá Wilson téměř zasněně, „velmi něžná...“

Naučila ho práce s chobotnicemi větší jemnosti nebo soucitu? Wilson se odmlčí. „Chybí mi správná slova, abych na tu otázku odpověděl,“ prohlásí. Wilson se narodil v Íránu u Kaspického moře, nedaleko ruských hranic, a než si osvojil angličtinu, mluvil jako malé dítě arabsky, protože jeho rodiče pocházeli z Iráku. Nicméně tím nemyslí, že mu chybí anglická slovní zásoba. Myslí tím, že nad takovou otázkou ještě nepřemýšlel. „Vždycky jsem měl rád batolata a děti,“ řekne nakonec. „Rozumím si s nimi. Tohle je... něco podobného.“

Stejně jako u dítěte i komunikace s Athénou vyžaduje vyšší stupeň otevřenosti a intuice, než jaký bývá potřeba v běžném rozhovoru mezi dospělými lidmi stejného kulturního zázemí. Wilson tím ovšem nepřirovnává tuto silnou, chytrou, z oceánu odchycenou chobotnici k

lidskému miminku — k nehotové, neúplné, ještě nevyvinuté bytosti. Athéna je slovy nedávno zesnulého skvělého kanadského prozaika Farleyho Mowata „více než člověk“, tvor, který nepotřebuje nás, aby došel celistvosti. Naopak je zázrak, že nám vůbec dovolí být součástí svého světa.

„Není to úžasná pocta?“ zeptám se Wilsona.

„Je,“ odpoví bez váhání. „To je.“

Připojí se k nám Bill, který už vyřídil své pochůzky. Nahne svou vysokou postavu nad nádrž a polaská Athénu po hlavě.

„Je to vzácný dar,“ řekne. „Ne každý má takové štěstí.“

Jak dlouho jsme s Athénou zůstali? Opravdu těžko říct. Než jsme ponořili ruce pod vodu, samozřejmě jsme si sundali hodinky. Od té chvíle pro nás začalo platit to, co jsme si nazvali „chobotničí čas“. Je známo, že úžas u člověka mění vnímání času. Stejně jako tzv. *flow*, stav hlubokého soustředění, prožitku a radosti z přítomného okamžiku. Čas prožíváme jinak také při meditaci nebo modlitbě.

A pak je tu ještě další možnost, jak pozměnit své vnímání času. Podobně jako ostatní živočichové umíme napodobit emoční rozpoložení jiného tvora. Vděčíme za to zrcadlovým neuronům — speciálnímu druhu mozkových buněk, který reaguje stejně, ať sledujeme činnost někoho jiného, nebo ji sami vykonáváme. Takže když jste například ve společnosti klidného a rozvážného člověka, vaše vnímání času se začne přizpůsobovat tomu jeho. Když jsme tedy hladili Athénu po hlavě, možná jsme přijali její prožívání času — tekuté, klouzavé a prastaré, plynoucí odlišným tempem než jakékoli hodiny. Dokázala bych tam zůstat navždy, nechávat si

oblažovat smysly Athéninou krásou a zvláštností a povídat si se svými novými přáteli.

Jenže nám mrzly ruce — měli jsme je tak zčervenálé a ztuhlé, že jsme nemohli pohnout prsty. Když jsme je z Athéniny nádrže vytáhli, jako by se zlomilo mocné kouzlo. Najednou mi bylo značně nepříjemně, cítila jsem se nesvá a nemotorná. Dokonce i poté, co jsem zčervenálé ruce nechala skoro minutu pod tekoucí horkou vodou, jsem byla tak prokřehlá, že jsem nedokázala vyndat z kabelky propisku, natož si něco poznamenat do zápisníku. Jako by mi dělalo potíže navrátit se k ženě, ke spisovatelce, jakou jsem byla předtím.

„Ginevra byla moje první,“ svěří se nám Bill, „takže bude už navždycky má nejoblíbenější.“ Bill, Scott, Wilson a já jsme si zašli do nedalekého suši baru na oběd. Připadá mi to jako trochu zvláštní volba, ale možná není: Koneckonců jsme všichni před chvilkou sledovali, jak Athéna pojídá syrové ryby. Chobotnici si ovšem nikdo neobjedná. Já si dám kalifornskou rolku.

„První dvě minuty, co jste s ní přišli do styku, se vám sápala všude,“ pokračoval Bill. Ale pak se obyčejně uklidnila, zůstala v dosahu a přísavkami jemně prozkoumávala Billovy paže.

Ginevra byla zároveň první a jediná chobotnice, která kdy Billa kousla. Neotrávila ho a po kousanci ani nezůstala jizva. Přesto Bill připustil: „Už si to nechci zopakovat.“ Prý se to podobalo klovnutí papouška. Papoušek dokáže zobákem vyvinout tlak přes čtyřicet kilogramů na centimetr čtvereční, takže se nejednalo o žádnou maličkost, ale Bill nad

tím mávl rukou. Jako by chtěl chránit Ginevřinu pověst, dodal: „Nešlo o nic velkého.“

Stalo se to ze začátku jejich vztahu. A kromě toho, zmínil Bill galantně, to byla jeho vina. Nechal jí ruku příliš blízko ústům. „Byla zvědavá: ‚Dal by ses sníst?‘“

Postupně mi všichni vyprávěli o dalších chobotnicích, které poznali.

„George byl skvělý,“ prohlásil Bill. „Naprostý klid'as. Byla to umírněná chobotnice. Nebyl hyperaktivní — nepatřil k těm, které se vám prvních deset minut snaží utrhnout ruce a pořád po vás chmatají. George prostě jenom připlaval, plazil se mi po předloktí, pak se najedl a zase si hleděl svého. Občas jsme takhle spolu strávili třeba i hodinu.“

„Zemřel, když jsem byl zrovna na dovolené,“ pokračoval. Chobotnice žijí rychle a umírají mladé: Chobotnice velká se pravděpodobně mezi ostatními chobotnicemi dožívá nejvyššího věku, a přesto obvykle uhynie do tří až čtyř let. A když přicházejí do akvária, už jsou tou dobou většinou přinejmenším rok staré, někdy i více. „Netušil jsem, že už Georgovi zbývá jenom chvíle,“ řekl Bill. „Normálně začnou vykazovat změny na tělesné úrovni, v chování i ve zbarvení. Nezůstanou tak červené. Začnou jakoby bělat. Už nemají tolik energie. Přestávají si hrát. Je to jako u starých lidí. Občas se jim objeví stařecké skvrny, bílé fleky na kůži, které se odlupují.“

„To musí být hodně těžké,“ soucítila jsem s Billem. Ten ale jenom pokrčil rameny. Je to nakonec součást jeho práce. Ale při mé první návštěvě mi Scott o Billovi a jeho chobotnicích prozradil: „Bere je jako svoje děti. Když některá zemře, je to pro něj velká ztráta. Každé to zvíře miloval a denně se o něj několik let staral.“

Georgův nástupce, Truman, do akvária dorazil, když byl Bill stále ještě na cestách. „Hned od začátku patřil k těm nejaktivnějším chobotnicím. Truman,“ zdůraznil, „byl oportunista.“

Různé chobotnice měly různé přístupy k otevírání Wilsonových kostek. Každá se poměrně rychle naučila, jak si poradit se zámkem. Bill začínal s nejmenší krabičkou a dával ji chobotnici k průzkumu jednou za týden po dobu zhruba jednoho měsíce. Další měsíc přišla na řadu druhá kostka. Mechanismus většinou povolil po dvou až třech týdenních pokusech. Na třetí kostku se dvěma odlišnými zámkem bylo obvykle zapotřebí pěti až šesti pokusů. Ale i když trojici zámků nakonec všechny zdolaly, příležitostně jednotlivé chobotnice, v závislosti na svém charakteru, uplatnily různé strategie.

Rozvážný George zámkem vždy otevíral systematicky. Zato Ginevra byla vznětlivá. Jednou ji živý krab uvnitř hlavolamu vzrušil natolik, že prostřední kostku sevřela tak silně, až popraskala. Když se později se schránkami setkal Truman, zdálo se, že ho otevírání baví. Avšak jednoho dne mu Bill dopřál příjemné překvapení a zavřel do nejmenší krabičky hned dva živé kraby. Jak se krabi mezi sebou pustili do boje, Trumana to tak nabudilo, že ho zámkem přestaly zajímat.

Protlačil své dvoumetrové tělo prasklinou pět krát patnáct centimetrů, kterou ve vnější kostce zanechala Ginevra. Návštěvníky expozice následně překvapil pohled na chobotnici velkou vecpanou do užoučkého prostoru mezi stěnami prostřední kostky o objemu 35 cm³ a té malé o velikosti 15 cm³. Vidět z ní byly v podstatě jen zploštělé přísavky vytočené ven. Malou kostku pak už Truman neotevřel. Nejspíš mu bylo příliš těsno. Když se ale konečně zase vysoukal ven, Bill mu vytoženou odměnu v podobě dvou krabů dopřál.

Jelikož se chobotnice dokážou vměstnat do tak stísněných prostor, akvaristé si zažili svou dávku děsivých okamžiků. George jednou Billa vystrašil téměř k smrti, když se schoval pod velký kámen a Bill ho ani po dlouhém, čím dál horečnějším hledání nemohl najít.

„Už jsem si myslel, že utekl,“ vzpomínal Bill.

„Stačí malá díra a už jsou na druhé straně,“ přitakal Wilson.

Před více než deseti lety znal Scott jistou trpasličí chobotnici *Octopus mercatoris*, kterou akvárium chovalo v jedné z menších nádrží přezdívaných šperkovnice. Scott jednou přišel do práce a zjistil, že nádrž přetéká a chobotnička není nikde k vidění. Po chvíli se dopátral toho, že se malinký tvor protáhl za pozadí výstavy a vmáčkkl se do trubičky o průměru půldruhého centimetru, která obstarávala recirkulaci vody. Co s tím?

„Vzpomněl jsem si na jeden dokument od National Geographic, který jsem viděl jako kluk,“ vyprávěl Scott. Vystupovali v něm řeční rybáři, kteří chytali chobotnice do amfor spuštěných pod vodu. Po celonočním lovu si chobotnice myslely, že v nádobách našly bezpečný úkryt, jenže vzápětí je rybáři vyzvedli z moře ven a brousili si na ně zuby. Chobotnice přirozeně z amfor nechtěly vylézt a rybáři si zase nechtěli pasti rozbít, a tak do nádob nalili sladkou vodu, čímž hlavonožce donutili prostor urychleně opustit. Scott tedy udělal totéž s jeho *Octopus mercatoris* — a zabralo to.

Stejnou metodu použil o několik let později u jedné zlobivé chobotnice velké. Bylo to tak dávno, že už si Scott nepamatuje její jméno, ale ten případ má stále v živé paměti. Když nadzdvihl víko nádrže, aby mořského živočicha nakrmil, chobotnice se mu přísála na ruce a na paže. Jakmile od sebe jedno chapadlo odlepil, už měl na sobě dvě další. „Ta chobotnice se nechtěla vrátit do nádrže, a já už se musel pohnout dál,“ vyprávěl. „Měl jsem na práci další věci.“ A tak se natáhl ke dřezu naproti nádrži, natočil do nádobky sladkou vodu a chrstl ji na chobotnici. Okamžitě se odtáhla. „V tu chvíli mi běželo hlavou: To jsem na ni vyžrál!“ zasmál se. Byl na sebe docela hrdý.

Jenže chobotnici to dopálilo. „Zrudla do šarlatově červené a celá se naježila. Byl to vypjatý okamžik. Čeho jsem si nevšiml,“ pokračoval, „bylo,

že se nafukuje.“ Mocně nasála vodu „a postříkala mi obličej pořádným slaným přívalem!“ Jak tam tak stál a kapalo z něj, všiml si, že se „ta chobotnice tvářila stejně, jako jsem se nejspíš před chvilkou tvářil já, když jsem si myslel, že jsem ji převezl.“

Pár týdnů nato jsem Athénu navštívila potřetí. Bill i Winston byli pryč, takže mi nádrž otevřel Scott. Athéna odpočívala ve svém obvyklém úkrytu v rohu pod skalním převísem, ale rychle vyplavala ke mně a otočila se na hladině hlavou dolů.

Nejprve jsem byla zklamaná, že mi tentokrát neukázala hlavu. Ani se na mě nepodívala. To už jsem ji tolik nezajímala? Nebo na mě naopak nenápadně mrkala jako žena pod závojem, okukovala mě v nestřežených okamžicích přes průsvitné blány mezi svými chapadly? Spoléhalo snad na své přísavky, že jí sdělí, kdo jsem, ještě než se mě vůbec dotkne? Jenže jestli mě poznala, proč se ke mně nechovala stejně jako předtím? Proč se tu přede mnou vznášela jako obrácený roztažený deštník?

A pak jsem si uvědomila, co chce. Dávala mi najevo, abych ji nakrmila.

Scott se na to poptal a dozvěděl se, že Athéna, která nepotřebovala jíst denně, už nedostala krmení několik dní. A tak mi to privilegium podat jí huňáčka dopřál. Vložila jsem rybu do jedné z jejích velkých přísavek. Athéna si ji začala dopravovat k ústům. Ale nejdřív se na rybu přísála ještě dalšími dvěma chapadly, obklopila ji mnohem větším počtem přísavek, asi jako by si olizovala prsty, a oblíbenou pochoutku si vychutnávala.

Když byla po jídle, natáhla jsem se hlouběji pod hladinu. Ted' už se nechala pohladit. Přejížděla jsem jí dlaní po hlavě a plášti a znovu jsem

žasla nad poddajností a strukturou její kůže: Nařasila se a utvořily se na ní malé hrbolky. Dotkla jsem se blán mezi jejími chapadly, jemných jako pavučina, tak tenoučkových, že jsem přes ně viděla bublinky, jako se občas stává i u plavek. Přesto přese všechno ono tělo, tak odlišné od mého, reagovalo na můj dotyk stejně jako pes, kočka nebo dítě. Třebaže její kůže uměla měnit barvu a cítit chuť, stejně jako já se i Athéna při něžném pohlazení uvolnila. A ačkoli měla ústa mezi rameny a její sliny leptaly maso, když měla hlad, stejně jako já se očividně ráda najedla. Měla jsem pocit, že jsem o ní v ten okamžik pochopila něco naprosto zásadního. Nevím, jaké to je měnit barvu nebo vypouštět inkoust, ale vím, jaký požitek přináší laskavý dotyk a naplnění prázdného žaludku. Víím, jaké to je být šťastná. Athéna byla šťastná.

A já také. Když jsem se pak vracela domů do New Hampshire, mé štěstí přerostlo v euforii. Když už jsem ji teď nakrmila, říkala jsem si, pokud mě náhodou nepoznala tentokrát, příště už mě pozná bezpečně.

O týden později mě šokoval následující e-mail od Scotta:

„Mám špatné zprávy. Vypadá to, že Athéna má před sebou posledních pár dní, možná hodin.“ Ani ne za hodinu mi napsal, že už je na onom světě.

K mému vlastnímu překvapení mi vytryskly slzy.

Proč najednou tolik smutku? Příliš často nepláču. Odchod člověka, kterého jsem potkala jenom třikrát, se kterým jsem v součtu strávila méně než dvě hodiny, by mě jistě zarmoutil, ale pravděpodobně bych nepropukla v pláč. Netušila jsem, jestli jsem pro Athénu vůbec něco znamenala, a pokud ano, určitě to nebylo mnoho. Na rozdíl od Wilsona a Billa jsem nepatřila k jejím nejbližším přátelům. Ale ona pro mě znamenala hodně.

Byla „má první“, stejně jako pro Billa Ginevra. Takřka jsme se neznaly, ale poskytla mi náhled do mysli takového ražení, s nímž jsem se nikdy předtím nesetkala.

A v tom spočívala ta tragédie: Zrovna jsme se začaly sbližovat. Truchlila jsem nad vztahem, který se mohl úžasně rozvinout, ale nedostal šanci ani povyrůst.

„Jaké je to být netopýrem?“ kladl si americký filozof Thomas Nagel slavnou otázku ve své eseji z roku 1974 na téma subjektivní podstaty vědomí. Nemálo filozofů by možná odpovědělo, že být netopýrem je jako „nic“ — jelikož pro mnohé z nich zvířata zkrátka žádné vědomí nezakoušejí. Důležitou složkou vědomí je uvědomování si sebe sama, což je schopnost, kterou nezanedbatelné množství filozofů a badatelů přisuzuje lidem a zvířatům odpírá. Jak ve své knize píše jistý profesor z Tuftsovy univerzity, kdyby zvířata měla vědomí, psi by si odvažovali vodítka od zábradlí a delfíni by vyskakovali ze sítí. (Autor patrně nikdy nečetl čtenářskou poradnu Dear Abby. Proč ty ženy neopustí své násilnické manžely? Proč ten pár prostě nepřestane navštěvovat hulvátské příbuzné?)

Nagel stejně jako Wittgenstein před ním dospěl k závěru, že to, jaké je být netopýrem, není možné poznat. Koneckonců netopýr do značné míry vnímá svět pomocí echolokace, což je smysl, kterým nedisponujeme, a jenom stěží si ho dokážeme představit. O kolik nedosažitelnější je pak pochopit mysl chobotnice?

Přesto se mi ona otázka vracela: Jaké to je být chobotnicí?

Není to přesně něco, co si o těch, na nichž nám záleží, přejeme vědět? Jaké to je, přemítáme při každé schůzce, společném jídle, sdílených tajemstvích i tichých chvílích — při každém dotyku a pohledu —, být tebou?

„Mají nám do Bostonu dovézt mladou chobotničku ze severozápadního Pacifiku,“ napsal mi Scott pár dní po Athénině skonu. „Až se ti to bude hodit, přijed’ si s ní potřást rukou (×8).“

Scottovo pozvání jsem přijala. Rozhodla jsem se překonat propast pěti set milionů let evoluce. Rozhodla jsem se spřátelit s chobotnicí.